

วารสารวิชาการ

มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์

ปราสาทเมืองเก่า - วัดปรังค์เมืองเก่า อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา : การสำรวจภาคสนามและ
ประมวลความรู้เกี่ยวกับ 'พระโฆษชัยคุรุไวฑูรยประภา' ใน 'สุคตาลัย' แห่ง 'อโรคยศาล'
Prasat Muangkao - Wat Prang Muangkao in Sung Noen District,
Nakhon Ratchasima Province: Field Survey and Knowledge Collection on
'Phra Bhaisajyaguruvauiduryaprabha' in 'Suktalai' of 'Arokeyasala'

วันที่รับ : 21 สิงหาคม 2567

วันที่แก้ไข : 15 พฤศจิกายน 2567

วันที่ตอบรับ : 18 ธันวาคม 2567

เจตน์ คชฤทธิ์^{1*} และหทัยรัตน์ อ่วมน้อย²

¹คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล

²คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์

* hathairat@vru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจข้อมูลภาคสนาม 'สุคตาลัย' แห่ง 'อโรคยศาล' ปราสาทเมืองเก่า - วัดปรังค์เมืองเก่า อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา โดยการสังเกตการณ์เชิงประจักษ์จากสภาพจริงของโบราณสถานตามแบบแผนผังอโรคยศาล ซึ่งประกอบด้วย 1) ปราสาทหรือเรือนธาตุ 2) กำแพงแก้ว 3) โคปุระ 4) บรรณาลัย และ 5) สระน้ำ ส่วนการประยุกต์ใช้ประโยชน์โบราณสถานในปัจจุบัน พบว่า วัดและชุมชนได้มีการประยุกต์ใช้ปราสาทหรือเรือนธาตุเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปแทนรูปเคารพ 'พระโฆษชัยคุรุไวฑูรยประภา' ตามคติความเชื่อเดิม รวมทั้งยังได้ประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับพระโฆษชัยคุรุไวฑูรยประภา ในด้านคติความเชื่อ การเรียกพระนาม ความหมาย พุทธลักษณะ และประติมากรรมรูปเคารพไว้โดยสังเขปด้วย

คำสำคัญ: ปราสาทเมืองเก่า, วัดปรังค์เมืองเก่า, พระโฆษชัยคุรุไวฑูรยประภา, สุคตาลัย, อโรคยศาล

วารสารวิชาการ

มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์

Prasat Muangkao - Wat Prang Muangkao in Sung Noen District, Nakhon Ratchasima Province: Field Survey and Knowledge Collection on 'Phra Bhaisajyaguruviduryaprabha' in 'Suktalai' of 'Arokayasala'

Received : 21 August 2024

Revised : 15 November 2024

Accepted : 18 December 2024

Chaded khotcharit^{1*} and Hathairat Oumnoi²

¹Faculty of Education, Vongchavalitkul University

²Faculty of Humanities and Social Sciences,

Valaya Alongkorn Rajabhat University

* hathairat@vru.ac.th

Abstract

The objective of this research was to collect the data from field survey about 'Sukthalai' of 'Arokayasala' in Prasat Muang Kao – Wat Prang Muang Kao in Sung Noen District of Nakhon Ratchasima Province. The empirical observation was carried out based on the actual condition of the ancient site according to the Arokayasala floorplan, which consisted of 1) Prasat or Ruen tart (a shrine containing a fragment of the Buddha's relic), 2) Kam Paeng Kaew (brick wall surrounding a temple), 3) Kopura or archway, 4) Bun na lai (a library containing ancient scriptures) and 5) Sra nam or ponds. As for the current utilization of the ancient site, it was found that the temples and communities had used Prasat or Ruen tart as a place to enshrine the Buddha's footprint instead of the 'Phra Bhaisajyaguru Vaiduryaprabha' image according to the original belief. Moreover, the knowledge about Phra Bhaisajyaguru Vaiduryaprabha was summarized in terms of belief, naming, meaning, characteristics of the Buddha and sculptures in brief.

Keywords: Prasat Muangkao, Wat Prang Muangkao, Phra Phaisajyaguru Vaiduryaprabha, Suktalai, Arokayasala,

วารสารวิชาการ

มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิต

บทนำ

พระเจ้าศรีชัยวรมันหรือพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรกัมพูชา ผู้สร้างนครธม พระนครที่มีกำแพงล้อมกว้างใหญ่ราว 9 ตารางกิโลเมตร มีปราสาทราชมนเฑียรมากมาย พระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนา โดยนำคติพุทธศาสนานิกายมหายานมาปรับใช้ในการแผ่พระราชอำนาจและขยายพระราชอาณาเขตออกไปได้อย่างกว้างขวาง ทรงใช้กุศโลบายศาสนานำการเมืองและสร้างความเจริญรุ่งเรืองผ่านสิ่งก่อสร้าง ปรากฏเด่นชัดผ่านเส้นทางสายราชมรรคาที่เชื่อมโยงเมืองต่าง ๆ เข้ากับเมืองพระนครหลวง ทรงมีพระราชดำริให้สร้าง ‘อโรคยศาล’ สถานบำบัดฟื้นฟูร่างกายและจิตใจแก่ผู้ป่วยไว้บนเส้นทางที่มีแหล่งชุมชนตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ในขอบเขตชั้นห้อมล้อมของพระองค์ (กิตติ โล่ห์เพชรรัตน์, 2556, น.140, 147) ในพุทธศตวรรษที่ 18 อิทธิพลการเมืองการปกครองของพระองค์ได้แผ่ขยายครอบคลุมมาถึงดินแดนอีสาน บางส่วนในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของไทยในปัจจุบัน เช่น กุสินทรรัตน์ จังหวัดมหาสารคาม ภูฏาชีเมืองตำ จังหวัดบุรีรัมย์ และปราสาทเมืองเก่า จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น (ธาดา สุทธิธรรม, 2562, น.73) อโรคยศาลส่วนใหญ่ที่ค้นพบ ปรากฏร่องรอยของ ‘สุคตาลัย’ ประฐานของมณฑลสถาน ซึ่งประดิษฐานรูปเคารพ ‘พระพุทธรูปเจ้าแพทย์’ นามว่า ‘พระโภชชัยคุรุ ไวยุรยประภา’ ตามคตินิยมพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ทั้งนี้ รูปเคารพที่ค้นพบตามแหล่งโบราณสถานต่าง ๆ ปัจจุบันมักนำไปรักษาไว้ยังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เช่น โบราณวัตถุ เลขทะเบียน 09/317/2549 ศิลปะลพบุรี หินทรายขนาด สูง 46 เซนติเมตร หน้าตักกว้าง 26 เซนติเมตร ได้รับการเก็บรักษาไว้ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มหาวิทยาลัย จังหวัดนครราชสีมา (เบญจพร สารพรม, 2556, น. 22)

‘อโรคยศาล’ ศาสนสถานเพื่อการบำบัดรักษาโรค : สังเกตความเป็นมาและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

จากข้อความในจารึกประจำอโรคยศาลที่ปราสาทตาพรหม ในเขตพระนครหลวงของประเทศกัมพูชา ระบุว่า การสร้างอโรคยศาลเป็นแนวพระราชดำริของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งมีถึง 102 แห่ง (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน, 2542) โดยโปรดให้สร้างไว้ตามบ้านเมืองบริวาร ซึ่งมีรูปแบบแผนผังเดียวกัน ต่อมาคนอีสานมักเรียกว่า ‘ภูฏาชี’ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2558, น.144) แต่จากการสืบค้นทางโบราณคดี ปรากฏโบราณสถานที่มีหลักฐานคล้ายคลึงกับอโรคยศาลตามแบบแผนผังหลงเหลืออยู่จำนวนไม่ตรงกับที่กล่าวไว้ในจารึก ทั้งนี้ อโรคยศาลที่อยู่ในเขตประเทศไทย อาจแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ 1) อโรคยศาลที่พบหลักศิลาจารึกประจำ เช่น ปราสาทตาเมือนโต๊ด จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทพนมวัน จังหวัดนครราชสีมา 2) อโรคยศาลซึ่งพบวัตถุที่ใช้ในศาสนพิธีประจำอโรคยศาล บนวัตถุมักจารึกอ้างถึงการถวายแด่เทพยบุคคล ณ อโรคยศาลนั้น ๆ เช่น ปราสาทโคกจั่วหรือปราสาทหินบ้านโคกปราสาท จังหวัดบุรีรัมย์ พบประติมากรรมหินรูปเคารพพระโภชชัยคุรุไวฑูรยประภา และ 3) อโรคยศาลที่ไม่พบหลักศิลาจารึกประจำหรือวัตถุที่มีจารึก แต่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมแบบอโรคยศาล เช่น ปราสาทหินเมืองเก่า จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทภู จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นต้น (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน, 2542) ส่วนกิตติ โล่ห์เพชรรัตน์ (2556, น.146) ได้วิเคราะห์หลักฐานที่ปรากฏในศิลาจารึกและได้อธิบายถึงแหล่งที่ตั้งอโรคยศาลว่าจะพบในตำแหน่งที่ตั้ง 3 ลักษณะ คือ 1) ด้านขานเมือง บริเวณเส้นทางเข้าเมืองหรือนอกเมือง 2) ภายในตัวเมืองใกล้กับเทวาลัย อินทูปที่มีมาก่อน และ 3) กลางใจเมือง ทั้งนี้จะมีชุมชนอยู่รายรอบ ชาวบ้านจะคอยดูแลสนับสนุนศาสนกิจของอโรคยศาลนั้น ๆ เรียกว่า ‘ระบกกัลปนา’ อโรคยศาลหนึ่งอาจมีบุคลากรประจำประมาณ 50 - 98 คน เช่น หมอ พยาบาล พนักงานเก็บของ จ่ายยา ทำความสะอาด ต้มน้ำ ตำข้าว บดยา และแม่ครัว เป็นต้น

การก่อสร้างอโรคยศาลโดยทั่วไป มี ‘สุคตาลัย’ เป็นสถาปัตยกรรมองค์ประธานของพื้นที่ นิยมใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้าง สำหรับองค์ประกอบที่มีการแกะสลักมักทำจากหินทราย เช่น ภาพสลักหน้าบัน ทับหลัง เสาลูกกลิ้งประดับกรอบประตู รวมไปถึงส่วนยอดของปราสาทรูปกลีบดอกบัว (บัวทรงกลุ่ม) เป็นต้น ทั้งนี้ ผังสถาปัตยกรรมมีลักษณะแบบล้อมรอบจุดศูนย์กลาง คือ มีวิหารของพระโภชชัยคุรุไวฑูรยประภา (เรือนธาตุ) เป็นประธานของมณฑลสถาน โดยสร้างเป็นปราสาทปราสาทศิลาแลงองค์เดียวหันไปทางทิศตะวันออก ล้อมรอบด้วยกำแพงศิลาแลง (กำแพงแก้ว) เชื่อมต่อกับซุ้มประตูทางเข้า (โคปุระ) ที่มีเสาหินประดับกรอบประตูอยู่ด้านหน้าทางทิศตะวันออกเพียงด้านเดียว นอกจากนี้ ภายในบริเวณกำแพงแก้วเยื้องกับโคปุระด้านหน้าปราสาทจะมีอาคารทรงสี่เหลี่ยมหนึ่งหลัง (บรรณาลัย) หันหน้าเข้าปราสาท สำหรับบริเวณนอกกำแพงแก้ว เยื้องไปทางด้านหน้าของโคปุระจะมีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมอยู่ใกล้ ๆ (กิตติ โล่ห์เพชรรัตน์, 2556, น. 149-

150) อาจกรูขอบสระน้ำด้วยศิลาแลง กล่าวกันว่าเป็นสระสำหรับชำระร่างกายก่อนที่จะทำพิธีกรรมทางศาสนา ส่วนอาคารรอบนอกอื่น ๆ เช่น เรือนนอน เรือนพัก เรือนปรุงและเก็บยา อาจก่อสร้างด้วยไม้ โดยเฉพาะไม้ไผ่ จึงไม่หลงเหลือหลักฐานปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน กล่าวโดยสรุปแล้ว แผนผังทั่วไปของอโรคยศาล จึงประกอบด้วย 1) ปราสาทหรือเรือนธาตุ 2) กำแพงแก้ว 3) โคปุระ 4) บรรณาลัย และ 5) สระน้ำ

ปราสาทเมืองเก่า - วัดปรังค์เมืองเก่า อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ร่องรอยแห่งอโรคยศาล

จากการสำรวจภาคสนามและข้อมูลเอกสาร พบว่า ปราสาทเมืองเก่า - วัดปรังค์เมืองเก่า อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา มีแผนผังโบราณสถานและลักษณะทางสถาปัตยกรรมสอดคล้องกับความเป็น ‘อโรคยศาล’ โดยมีร่องรอยของ ‘สุคตาลัย’ สถาปัตยกรรมองค์ประธานของพื้นที่ตั้งอยู่ในปัจจุบัน

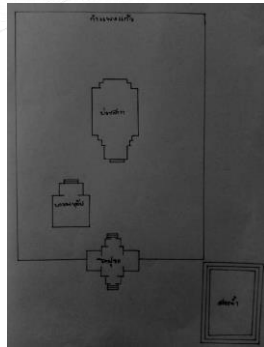
ภาพที่ 1 ปราสาทเมืองเก่า เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ขณะนั้นดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร) เสด็จฯ ประพาส ประทับนั่งบนกองหินฉวยพระรูปร่วมกับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และข้าราชการบริพาร รว. ร.ศ.122 (พ.ศ. 2446)
ที่มา: (คลังภาพพิพิธภัณฑ์เมืองนครราชสีมา, 2566)

ปราสาทเมืองเก่า สำนักศิลปากรที่ 12 จังหวัดนครราชสีมา กรมศิลปากร ได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน กำหนดขอบเขต และผังบริเวณ ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 53 ตอนที่ 34 เมื่อวันที่ 27 กันยายน พ.ศ.2479, เล่ม 69 ตอนที่ 60 เมื่อวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2495 และ เล่ม 99 ตอนที่ 115 เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2525 (สำนักศิลปากรที่ 12 นครราชสีมา กรมศิลปากร, มปป.) ปัจจุบัน ‘สุคตาลัย’ ที่ตั้งอยู่ในโบราณสถานปราสาทเมืองเก่านี้ แม้จะได้รับการบูรณะซ่อมแซมแต่ก็มีสภาพทรุดโทรม **สถาปัตยกรรมส่วนใหญ่ทลายลง** ไม่ครบถ้วน อีกทั้งบริเวณพื้นที่โดยรอบโบราณสถาน ปัจจุบันเป็นเขตวัด คือ ‘วัดปรังค์เมืองเก่า’ จึงได้มีการปรับปรุงยุคที่ใช้ประโยชน์จากโบราณสถานตามความคิดและความเชื่อของชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบ สันนิษฐานว่าวัดและชุมชนได้มีการดัดแปลงเรือนธาตุหรือวิหารของพระโฆษาชยคุรุไวฑูรยประภาเดิมเพื่อใช้เป็นที่พักพระคิณารอยพระพุทธบาทแทน ก่อปรกั โบราณวัตถุต่าง ๆ ที่ถูกค้นพบภายในพื้นที่ เช่น รูปเคารพพระพุทธรูปนาคปรก ทับหลัง ศิลาจารึก และท่อนหิน บดยา ได้รับการเคลื่อนย้ายไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

วารสารวิชาการ

มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์

ภาพที่ 2 แผนผังจำลององค์ประกอบสถาปัตยกรรม 'สุดาสัย' แห่ง 'อโรคยศาล' ปราสาทเมืองเก่า อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา (สัดส่วนไม่เน้นขนาดมาตรฐาน)

ที่มา: เขียนจากการสำรวจข้อมูลภาคสนาม เดือนตุลาคม 2566

สำหรับปราสาทเมืองเก่า มีลักษณะเป็นอโรคยศาลขานเมือง บนเส้นทางเข้าเมืองหรือนอกเมือง ก่อนเข้าสู่พื้นที่เมืองโคราชปุระ ใกล้กับปราสาทเมืองแขกและปราสาทโนนกู่ ซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 (กิตติ โลห์เพชรัตน์, 2556, น. 147) ดังปรากฏร่องรอยหลงเหลือ ต่อไปนี้

ปรางค์ปราสาทหรือเรือนธาตุ ตามคติการก่อสร้างเดิมจะใช้ประดิษฐานพระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภา ก่อด้วยศิลาแลง เรือนยอดทลายลง ปัจจุบันประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท

ภาพที่ 3 ฐานปรางค์ปราสาทศิลาแลง (เรือนธาตุ)

ที่มา: โบราณสถานปราสาทเมืองเก่า-วัดปรางค์เมืองเก่า อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ถ่ายเดือนตุลาคม 2565

ซุ้มประตูทางเข้าหรือโคปุระ อยู่ทางด้านทิศตะวันออก ก่อด้วยศิลาแลง

ภาพที่ 4 ซุ้มประตูทางเข้า

ที่มา: โบราณสถานปราสาทเมืองเก่า-วัดปรางค์เมืองเก่า อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ถ่ายเดือนตุลาคม 2565

วารสารวิชาการ

มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์

กำแพงแก้ว เป็นกำแพงศิลาเชื่อมต่อจากซุ้มประตูทางเข้า

ภาพที่ 5 กำแพงแก้ว

ที่มา: โบราณสถานปราสาทเมืองเก่า-วัดปรังค์เมืองเก่า อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ถ่ายเดือนตุลาคม 2565

บรรณาลัย ก่อด้วยศิลาแลง ยอดทลายลง พบเพียงฐานและช่องประตูทางขึ้น

ภาพที่ 6 บรรณาลัย

ที่มา: โบราณสถานปราสาทเมืองเก่า-วัดปรังค์เมืองเก่า อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ถ่ายเดือนตุลาคม 2565

สระน้ำ รูปสี่เหลี่ยมกรูขอบด้วยศิลาแลง ตั้งอยู่นอกกำแพงแก้ว เยื้องจากโคปุระ

ภาพที่ 7 สระน้ำ

ที่มา: โบราณสถานปราสาทเมืองเก่า-วัดปรังค์เมืองเก่า อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ถ่ายเดือนตุลาคม 2565

วารสารวิชาการ

มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิต

เป็นที่น่าสังเกตว่า อโรคยศาลตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นี้ มีแผนผังและรูปแบบของอาคารลักษณะเดียวกัน ทั้งที่สร้างขึ้นใหม่หรือสร้างทับอาคารเก่า กล่าวกันว่า ศาสนสถานนี้โดยทั่วไปแล้วเป็นงานก่อสร้างที่ยังไม่เสร็จสมบูรณ์ แต่พื้นที่ภายในสามารถใช้งานได้ (สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร, 2537, น.98) สำหรับประติมากรรมรูปพระโขนงหรือพระพุทธรูปประภาที่มักพบอยู่ในอโรคยศาลนั้น มีคติความเชื่อสำคัญคือช่วยบำบัดรักษาโรคภัยไข้เจ็บ

ความเข้าใจเกี่ยวกับ 'พระโขนงหรือพระพุทธรูปประภา' ตามคตินิยมฝ่ายมหายาน

พระโขนงหรือพระพุทธรูปประภา พระพุทธรูปเจ้าผู้รักษาโรค เป็นพระพุทธรูปเจ้าในฝ่ายมหายาน ได้รับความนิยมมากที่สุดองค์หนึ่งในประเทศจีน อีเบต ตามคตินิยมแล้วพระนามของพระองค์ หมายถึง พระตถาคตผู้เป็นบรมครูแห่งการรักษาโรค มีประวัติความเป็นมาว่า เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ตั้งปณิธานไว้ที่จะช่วยสัตว์โลกให้พ้นทุกข์จากโรคทางกายและใจ ทั้งนี้ พระนามของพระองค์สามารถเรียกอย่างอื่นได้อีก เช่น พระโพธิสัตว์โขนงหรือพระโขนงหรือพระพุทธรูปประภา พระโขนงหรือพระพุทธรูปประภา ตถาคต พระมหาโขนงหรือราชพุทธรูปเจ้า พระมหาแพทย์ราชาพุทธรูปเจ้า และพระโพธิสัตว์โขนงหรือพระโขนงหรือพระพุทธรูปประภา เป็นต้น กล่าวได้ว่าพระโขนงหรือพระพุทธรูปประภา เป็นบุคลาธิษฐานแห่งพระพุทธรูปองค์ที่ทรงมีพระเมตตาปรารถนาที่จะเยียวยารักษาความทุกข์ของมนุษย์ชาติให้มีชีวิตยืนยาว (เบญจพร สารพรม, 2556, น. 23) ตามตำนานศาสนา เชื่อกันว่าพระองค์มีพระปณิธาน 12 ประการ เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ พ้นจากอวิชชาบรรลู่ความสุขสำเร็จตามควร (พระโขนงหรือพระพุทธรูปประภา ตถาคตพุทธรูปเจ้า, 2565, น.1) กล่าวคือ

1. ขอให้พระกายของพระองค์มีรัศมีสุกสว่างไปทั่วพิภพ ขอให้สรรพสัตว์ทั้งหลายมีรูปกายที่สมบูรณ์เช่นเดียวกับพระองค์
2. ขอให้พระกายของพระองค์บริสุทธิ์และมีรัศมีดุจดั่งสีฟ้า ขอให้รัศมีนี้สุกสว่างดุจเดียวกับพระอาทิตย์และพระจันทร์ ส่องหนทางให้แก่ผู้เดินทางอยู่ในความมืด ช่วยให้เดินทางได้สะดวกขึ้น
3. ด้วยความสามารถอันหาขอบเขตมิได้ พระองค์ขอให้ช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายให้สามารถแสวงหาสิ่งจำเป็นแก่ชีวิตได้
4. ขอให้สรรพสัตว์ทั้งหลายได้เข้าสู่มรรควิถีแห่งพุทธภูมิ ขอให้ผู้ที่อยู่ในสวากายาน และปัจเจกพุทธานได้เข้าถึงการปฏิบัติของมหายาน
5. ขอให้สรรพสัตว์ได้รับการสนับสนุนให้ปฏิบัติตามศีล ผู้ใดได้นิพนธ์พระนามของพระองค์แม้รักษาศีลขาดตกบกพร่องไปก็ขอให้มีความบริสุทธิ์และได้รับความคุ้มครองมิให้ตกไปสู่วิถีแห่งอบาย
6. ผู้ที่พิการในรูปแบบใดแบบหนึ่ง แม้ได้นิพนธ์พระนามของพระองค์ก็ขอให้หาย
7. ผู้ที่เจ็บไข้ได้ป่วย แม้ได้นิพนธ์พระนามของพระองค์ก็ขอให้หาย
8. ขอให้ทุกคนได้ข้ามพ้นสังสารวัฏเข้าสู่ประตูนิพพาน พระองค์จะจัดอุปสรรคและความสงสัยทั้งปวง
9. สรรพสัตว์ที่ติดอยู่ในตาข่ายแห่งมาร หมกมุ่นในมัจฉาทิณณิ ขอให้ได้เจริญในสัมมาทิณณิ และปฏิบัติตามแนวทางของโพธิสัตว์
10. ขอให้ทุกคนที่ต้องโทษได้พ้นทุกข์
11. ขอให้ทุกคนที่ทุกข์ยากหิวโหย ขอให้มียาอาหาร และขอให้เข้าถึงธรรมอันเกษม
12. ขอให้ทุกคนที่ยากไร้ มีเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม

สำหรับพุทธรูปลักษณะที่เป็นรูปเคารพโดยทั่วไปไม่มีความคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลาย อาจแตกต่างกันไปบ้างตามคติปลุกย้อย เช่น ทรงมีมหาบุริสลักษณะ ครองจีวรแบบนักบวช มีวรรณะสีน้าเงินหรือสีทอง ประทับขัดสมาธิเพชรบนบัลลังก์สิงห์ พระหัตถ์ซ้ายวางหงายบนพระเพลลา (ธยานมูทรา) ถือบาตรบรรจุโอสธ พระหัตถ์ขวาวางหงายบนพระซงฆ์ (วรทมูทรา) ถือบาตรบรรจุโอสธในบาตรหรือในพระหัตถ์ บ้างว่าพระองค์อยู่ในท่านั่งสมาธิถือกระปุกยาหรือมีรัตนเจดีย์วางบนพระหัตถ์ สำหรับสมุนไพรมันบ้างว่าเป็นผลสมอ มะขามป้อมหรือเห็ดหลินจือ นอกจากนี้ ยังพบพุทธรูปลักษณะแบบทรงเครื่องนาคปรก พระหัตถ์แสดงปางสมาธิถือหม้อน้ำหรือตลับยาไว้ในพระหัตถ์ บ้างว่าเป็นผอบหรือหม้อน้ำมนต์อยู่ในพระหัตถ์ขวา เป็นต้น (กลุ่มเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ กรมศิลปากร, 2566)

วารสารวิชาการ

มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์

ส่วนรูปเคารพพระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาที่พบในสุคตาลัยประธานมณฑลสถานแห่งอโรคยศาล โบราณสถานในพุทธศตวรรษที่ 18 นั้น สร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชน สักการบูชา มุ่งผลทางจิตใจในการรักษาโรค ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2556) ตั้งข้อสังเกตว่า พระไภษัชยคุรุหรือพระพุทธเจ้าผู้รักษาโรคนี้ ปกติจะพบในศาสนสถานเรียกว่า อโรคยศาล คือ ศาสนสถานในโรงพยาบาล อาจเป็นปางนาคปรกทรงเครื่อง ปางสมาธิที่มีผอบหรือหมอน้ำมันตอยู่ในพระหัตถ์ขวา ผอบนี้บ้างว่าบรรจุโอสธหรือน้ำอมฤตซึ่งเป็นยารักษาโรค พบได้ทั่วไปในแหล่งโบราณคดีสมัยบายน เช่น เมืองพิมาย เมืองลพบุรี เมืองสุโขทัย พระพุทธรูปดังกล่าวอาจไม่ได้ใช้ในความหมายดั้งเดิมทั้งหมด แต่เป็นเพียงการทำแบบสืบทอดกันมา มักพบอยู่ในรูปเคารพที่สลักจากหิน มีเศียรสำหรับปัก

อโรคยศาลบางแหล่งพบหลักฐานแทนเสียบรูปเคารพ 3 รูป องค์หลักเชื่อกันว่าเป็นพระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภา บนพระเศียรมักมีอุษณิษะ (ส่วนนูนบนศีรษะเป็นลักษณะมหาบุรุษ) คล้ายมวยบนศีรษะ พระหัตถ์ข้างหนึ่งถือสิ่งของไว้ หมายถึงโอสธหรือน้ำอมฤต สำหรับพุทธลักษณะที่แปลกออกไปดังที่พบในอโรคยศาลกุฎีพิมาย มีลักษณะแต่งองค์คล้ายฤาษีทั้งนี้อาจเป็นเพราะค่านิยมของแต่ละพื้นที่กัน นอกจากนี้ ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ศิลปะบางคนยังได้ตั้งข้อสังเกตด้วยว่ารูปเคารพในอโรคยศาลอาจเปลี่ยนจากการประดิษฐานพระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแทนดังที่พบในปราสาทพนมประเทศกัมพูชา เป็นต้น (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน, 2542)

ภาพที่ 8 ประติมากรรมรูปเคารพ ‘พระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภา’ ถ่ายเมื่อ เดือนพฤศจิกายน 2565
ที่มา: พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

ภาพที่ 9 พระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาทรงเครื่องนาคปรก พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา
ที่มา: (กลุ่มเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ กรมศิลปากร, 2566)

กล่าวสำหรับศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทย ส่วนใหญ่มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 จัดเป็นศิลปะเขมรสมัยบาปวน สมัยนครวัด และสมัยบายน มีลักษณะของความเป็นเมืองโบราณชัดเจน เช่น เมืองพิมาย โดยเฉพาะในสมัยของ

วารสารวิชาการ

มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรสุพรรณบุรี

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สำหรับงานศิลปกรรมพุทธศาสนาหายานพบหลักฐานเก่าไปจนถึงพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 เป็นศิลปะร่วมสมัยกับทวารวดี อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตจากนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ที่ศึกษาพระพุทธรูปในประเทศไทย โดยวิเคราะห์งานศิลปกรรมจากวัฒนธรรมเขมรที่ปรากฏในดินแดนไทย สะท้อนให้เห็นว่ามีการสร้างพระพุทธรูปไม่มากนักเพราะวัฒนธรรมเขมรในอดีตนับถือศาสนาฮินดูเป็นหลัก และพระพุทธรูปที่สร้างนั้นสร้างขึ้นเพื่อพุทธศาสนาหายานอันมีรูปเคารพสำคัญควบคู่กันระหว่างพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์และอื่น ๆ กล่าวสำหรับพระพุทธรูปศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 สมัยบาปวน นครวัด และบายัน ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปนาครปรก ปางสมาธิ ซึ่งสลักจากหิน (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556) ทั้งนี้ พระโขนงชัยคุรุไวฑูรยประภาเป็นรูปเคารพแทนพระพุทธรูป มีทั้งศิลปะแบบเขมร และศิลปะลพบุรี

สำหรับพระพุทธรูปในฝ่ายเถรวาท โดยเฉพาะในประเทศไทยปัจจุบัน พบคติความเชื่อที่เกี่ยวกับพุทธประวัติมา รักษาโรคที่คล้ายคลึงกับพระโขนงชัยคุรุไวฑูรยประภา คือ ‘พระกริ่ง’ หรือภาษาบาลีว่า ‘กิง กุสโล’ ที่นิยมนำมาแช่น้ำแล้วอธิษฐานดื่มกินเพื่อให้หายจากโรคร้ายไข้เจ็บ แท้จริงแล้วก็คือพระโขนงชัยคุรุไวฑูรยประภานั่นเอง

ภาพที่ 10 พระกริ่งปวเรศ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์โปรดให้สร้างขึ้น
ที่มา: (ต้นตำรับพระกริ่งไทย "พระกริ่งปวเรศ" สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2565)

บทสรุป

อโรคยศาลที่อยู่ในเขตประเทศไทย อาจแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ 1) อโรคยศาลที่พบหลักศิลาจารึกประจำ 2) อโรคยศาลซึ่งพบวัตถุที่ใช้ในศาสนาพิธีประจำอโรคยศาล และ 3) อโรคยศาลที่ไม่พบหลักศิลาจารึกประจำหรือวัตถุที่มีจารึก แต่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมตามแบบแผนผังเดียวกัน โดยทั่วไปจะมีสุคนธาภิเษกเป็นสถาปัตยกรรมองค์ประธานของพื้นที่ นิยมใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้าง ส่วนองค์ประกอบอื่นที่มีการแกะสลักมักทำจากหินทราย สำหรับผังสถาปัตยกรรมมีลักษณะแบบล้อมรอบจุดศูนย์กลาง คือ มีวิหารพระโขนงชัยคุรุไวฑูรยประภา (เรือนธาตุ) ที่สร้างเป็นปราสาทศิลาแลงองค์เดียวหันไปทางทิศตะวันออก ล้อมรอบด้วยกำแพงศิลาแลง (กำแพงแก้ว) เชื่อมต่อกับซุ้มประตูทางเข้า (โคปุระ) ที่มีเสาหินประดับกรอบประตูอยู่ด้านหน้าทางทิศตะวันออกเพียงด้านเดียว ภายในบริเวณกำแพงแก้วเยื้องกับโคปุระด้านหน้าปราสาทจะมีอาคารทรงสี่เหลี่ยมหนึ่งหลัง (บรรณาลัย) หันหน้าเข้าปราสาท ส่วนบริเวณนอกกำแพงแก้ว เยื้องไปทางด้านหน้าโคปุระจะมีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมอยู่ใกล้ ๆ อาจใช้เป็นสระชำระร่างกายก่อนที่จะทำพิธีกรรมทางศาสนา ส่วนอาคารรอบนอกอื่น ๆ เช่น เรือนนอน เรือนพัก เรือนปรุงและเก็บยา อาจก่อสร้างด้วยไม้ โดยเฉพาะไม้ไผ่ จึงไม่หลงเหลือหลักฐานปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน จากการสำรวจข้อมูลภาคสนามโดยสังเกตการณ์เชิงประจักษ์ ปราสาทเมืองเก่า-วัดปราสาทเมืองเก่า อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา มีลักษณะเป็นอโรคยศาลขานเมือง บนเส้นทางเข้าเมืองหรือนอกเมือง มีองค์ประกอบสถาปัตยกรรมตรงตามแผนผัง แม้จะได้รับการบูรณะซ่อมแซมแต่ก็ทรุดโทรมไปมาก ทั้งยังมีการประยุกต์ใช้ประโยชน์จากโบราณสถานตามความคิด ความเชื่อ ของชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบ ด้วยการดัดแปลงเรือนธาตุหรือวิหารของพระโขนงชัยคุรุไวฑูรยประภาให้เป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปแทนคติเดิม เป็นต้น

สำหรับคติความเชื่อเกี่ยวกับ พระโขนงชัยคุรุไวฑูรยประภา ถือเป็นพระพุทธรูปเจ้าฝ่ายมหายาน ไม่ปรากฏชัดเจนในฝ่ายเถรวาท พระนามของพระองค์ หมายถึง พระตถาคตเจ้าผู้เป็นบรมครูแห่งยารักษาโรค หรือพระพุทธรูปผู้รักษาโรค พระนามของพระองค์สามารถเรียกอย่างอื่นได้อีก เช่น พระโพธิสัตว์โขนงชัยคุรุ พระโขนงชัยคุรุตถาคต พระมหาโขนงชัยราชพุทธรูป และ

วารสารวิชาการ

มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิต

พระมหาแพทย์ราชาพุทธเจ้า เป็นต้น พุทธลักษณะรูปเคารพโดยทั่วไปความคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปทั้งหลาย แตกต่างไปบ้างตามคติปลุกย่อย เช่น มีวรรณะสีน้ำเงินหรือสีทอง ประทับขัดสมาธิเพชรบนบัลลังก์สิงห์ พระหัตถ์ซ้ายวางหงายบนพระเพล (ธยานมูทรา) ถือบาตรบรรจุโอสธ พระหัตถ์ขวาวางหงายบนพระขงฆ์ (วรมุทรา) ถือบาตรบรรจุโอสธในบาตรหรือในพระหัตถ์ บ้างปรากฏในทำนองสมาธิถือกระปุกยาหรือมีรัตนเจดีย์วางบนพระหัตถ์ สำหรับสมุนไพรมันนั้นบ้างว่าเป็นผลสมอมะขามป้อม หรือเห็ดหลินจือ นอกจากนี้ ยังพบพุทธลักษณะรูปเคารพแบบทรงเครื่องนาคปรก พระหัตถ์แสดงปางสมาธิถือหม้อน้ำหรือตลับยาไว้ในพระหัตถ์ สำหรับรูปเคารพพระโฆษชัยคุรุไวฑูรย์ประภาตามคติความเชื่อในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น จะสร้างและนำไปประดิษฐานไว้ในสุคตาลัยประธานมณฑลสถานแห่งอโรคยศาล ที่สร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนสักการะบูชามุ่งผลทางจิตใจในการรักษาโรค มักพบอยู่ในรูปเคารพที่สลักจากหิน มีเศียรสำหรับปัก

เอกสารอ้างอิง

- กลุ่มเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ กรมศิลปากร. (2566, 20 มกราคม). เล่าเรื่องพระประติมานวิทยา. <https://www.finearts.go.th/promotion/view/14160-เล่าเรื่องพระประติมานวิทยา-โฆษชัยคุรุไวฑูรย์ประภา>.
- กิตติ โลห์เพรรัตน์. (2556). ขอมโบราณ. ก้าวแรก.
- คลังภาพพิพิธภัณฑ์เมืองนครราชสีมา. (2566, 20 มกราคม). รัชกาลที่ 6 เสด็จฯ ประพาสปราสาทเมืองเก่า 12 มกราคม รศ. 122 (พ.ศ. 2446). <https://koratmuseum.wordpress.com/page/3/>
- ต้นตำรับพระกริ่งไทย "พระกริ่งปวเรศ" สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า. (2565, 21 สิงหาคม). ไทยรัฐ <https://www.thairath.co.th/lifestyle/amulet/2477902>
- ธาดา สุทธิธรรม. (2562). มรดกสถาปัตยกรรมและผังเมืองอีสาน. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.
- เบญจพร สารพร. (2556). โบราณวัตถุชิ้นเด่นในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ มหาวิจิตรวงศ์. สมบูรณ์การพิมพ์.
- พระโฆษชัยคุรุไวฑูรย์ประภาตฤคตพุทธเจ้า. (2565, 5 มิถุนายน) พระโฆษชัยคุรุไวฑูรย์ประภาตฤคตพุทธเจ้า พลังมหาศรัทธา..ปิดป่า พันทุกซ์ เจ็บป่วย. ไทยรัฐ. <https://www.thairath.co.th/lifestyle/life/2410330>
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2556). พระพุทธรูปในประเทศไทย รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย. คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน. (2542). มุณินิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย. ธนาคารไทยพาณิชย์
- สุจิตต์ วงษ์เทศ (บ.ก.). (2558). โคราขของเรา. นนทบุรี. มติชน.
- สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร (บ.ก.). (2537). พื้นถิ่นอีสาน พื้นบ้านโคราข. นครราชสีมา. มหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล.
- สำนักศิลปากรที่ 12 นครราชสีมา กรมศิลปากร. (มปป.). ป้ายแสดงข้อมูลปราสาทเมืองเก่า. กรมศิลปากร.